

laag stollende was over de volgende eeuw uitvloeide en er de kieren en reten van de ijver en zelfvoldaanheid vulde met een hypnotiserende inertie”(p. 92).

In deze spiegel kijkt de mens aan het einde van de twintigste eeuw. Want het boek is geschreven vanuit een hedendaags perspectief van erfgenaam en voortzetter van de ambivalenties. Het is de herkenning en de identificering die deze visie voedt en überhaupt mogelijk maakt. Deze herkenning is de verklaring van de heftige omgang met de ‘burger’ toen en nu. Want de negentiende eeuw wierp zijn schaduw vooruit, zowel in de verschrikking van deshumanisering (Auschwitz, hier in verband gebracht met De Sade), uitbuiting en wereldimperialisme als in de ‘onschuldige’ vormen van massificatie, banalisering en vulgarisering. De ‘homo vulgaris’ als Gestalt van onze tijd. Ook nu vind je “criticasters en rebellen. Hun beweging en hun geschreeuw horen we nog, hun gehoon en hun geklief, hun visionarisme en hun misrekeningen, hun baanbrekend werk, hun solipsisme, hun scepticisme, hun cynisme, hun nihilisme en ze raken ons nog met hun bijtende hoon.”(p.130) . En van wie is de tekst: “Niemand gelooft meer aan het fatsoen van politici, aan de moed van generaals, aan de onafhankelijkheid van rechters; niemand denkt nog dat de geestelijkheid uit heiligen bestaat...er heerst nu een soort malaise van de oneerbiedigheid; en niemand kan zich onttrekken aan die moeraskoorts van de geest;”(p.124)? Huysmans in zijn boek *Lourdes en de massa* uit 1906.

Deze fraai en aangenaam geschreven essayistische hoofdstukjes dragen alle een sprekende titel. Het laatste ‘Vloek van de banaliteit’ neemt de metafoer van de (met zijn zang het leven verfraaiende) krekkel en de (ijverige, ‘burgerlijke’) mier van het begin weer op en schrijft de fabel van Lafontaine verder. De ijverige mier sluit even de deur van zijn voorraadkamer, maar “piekert over de vraag van de krekkel over de zin van zijn deugdzame ijver” en maakt de deur weer open.

Daarmee moeten wij ons volgens de auteur verzoenen: “wankel evenwicht tussen de banaliteit van de vreedzaamheid en de pijn van Prometheus, tussen de deugd in het midden en natuurlijke ongehoorzaamheid...We moeten onze schamelheid onder ogen zien en er de schoonheid en zin in vinden...een verzoening met het ‘Menschliches Allzumenschliches’”(p. 131).

Agnes CLAEYS

TECHNOLOGIE

Hans Haaksma, e.a. *Techniekfilosofie*, in: ‘Filosofie’ (tweemaandelijks tijdschrift van de Stichting Informatie Filosofie), jaargang. 8, nr. 5, oktober-november 1998, (losse nummers Hfl. 12/Befr. 240) Best, Damon, ISSN 0925-9449.

'Filosofie', het uitstekend tijdschrift dat de onvermoeibare Harry Willemsen al vanaf het eerste nummer met enthousiasme leidt, heeft onlangs een aantrekkelijk en instructief nummer over techniekfilosofie uitgegeven. De samensteller van dit speciale nummer, ir. Hans Haaksma, een werktuigbouwkundige met grote ervaring in het bedrijfsleven, zoekt materiaal in de geschiedenis van het denken om de vanouds moeizame verhouding tussen techniek en filosofie enigszins te ontwapenen. Hij vindt voldoende aanduidingen bij heel wat auteurs, ook in Nederland, om de techniek en de technologie niet buiten de wijsbegeerte te houden. In dit perspectief komt hij bij Frans Tellegen (1904-1985) terecht, over wie hij met C.E.M. Struyker Boudier in dit 'Filosofie'-nummer een uitvoerig essay publiceert. Deze hoogleraar aan de Eindhovense Technische hogeschool heeft aan de bepaling van de moderne techniek originele bijdragen geleverd. Niet in de lijn van een brede stroom van moraliserend gelamenteer over (de ontwikkelingen van) de techniek en het technische, laten deze bijdragen "zich lezen als een voorafschaduwung van met name de huidige discussies over de betekenis van de techniek en de 'technosciences' voor onze cultuur" (p. 15).

Een andere opmerkelijke figuur uit het Nederlandse wijsgerig leven is A.G.M. van Melsen (1912-1994) die wetenschap en techniek steeds als een opgave heeft gezien. Aan hem wijdt de bioloog-filosoof F. Soontjens een uitvoerig artikel waarin hij betoogt hoe de techniekfilosofie van Van Melsen tegen de achtergrond van een natuurfilosofie te situeren is. Op haar beurt vormt deze natuurfilosofie tegelijk een bezinning op de impliciete vooronderstellingen van de natuurwetenschap met betrekking tot natuur en mens, en een wijsgerige antropologie, "die de mens toont als een geestelijk-stoffelijke eenheid in plaats van een dualiteit, als een vrij en creatief wezen, dat door een experimenterend omgaan met de werkelijkheid in de praktijk van alledag de mogelijkheden van de natuur en (daardoor) van zichzelf 'onthult' en daardoor steeds meer 'wordt die hij is' en daarin zijn beperktheid ervarend, weet heeft van iets dat boven de mens uitstijgt, waardoor hij kan geloven en vertrouwen in de toekomst van de mens, ondanks alle doemdenken" (p. 25).

Is techniek uitsluitend een westerse aangelegenheid? Natuurlijk niet. In die zin biedt de biochemische ingenieur, Niels Wiedenhof, tevens lange tijd researchvoorlichter bij Philips, een mooi portret van een derde figuur uit het Nederlands wijsgerig leven die zich met de techniek als filosofisch probleem heeft ingelaten, Kwee Swan Liat (*1922 Soerabaja, Java), tot 1984 hoogleraar Algemene Wijsbegeerte aan de Technische Universiteit Eindhoven. Gezien zijn achtergrond en zijn levensgeschiedenis is het begrijpelijk dat deze filosoof steeds opnieuw een pleidooi voor comparatieve wetenschaps- en techniekfilosofie heeft gehouden. Zelf vertegenwoordigt hij immers een levende ontmoeting tussen oost en west. In dit perspectief blijft zijn studie, *Denken met de rechterhand* (Hilversum/Amsterdam, De Haan/Meulenhoff, 1966) heel interessant.

De techniekfilosofie beperkt zich uiteraard niet tot wat binnen het Nederlands taalgebied ter sprake komt. Hedendaagse Engelstalige en Franstalige techniekfilosofen komen hier nau-

welijks aan bod. Er is daarentegen - overigens terecht - wel een bijdrage over de *technè* en hoe dit begrip zich van Aristoteles tot Heidegger heeft geactualiseerd. De auteur is de Italiaanse ethicus, Vittorio Possenti, hoogleraar in Venetië, die besluit met: "Overgelaten aan zichzelf neutraliseert en depolitiseert de techniek de politieke vorm. Het principe van de laatste is het goede leven, bij de eerste werd de *causa efficiens* ingezet ten behoeve van bruikbaarheid en macht. In het tijdperk van de techniek is de staatkundige vorm levensvatbaar indien deze een idee weergeeft. Het technische denken is echter niet uitbeeldend maar instrumenteel; het omhult noch belichaamt een idee, maar vooral bruikbaarheid" (p. 53). Hiermee wil de auteur de noodzakelijk begrensde draagwijdte van de techniek onderstrepen en tegelijk op het regulerende beginsel van de politiek wijzen.

Tenslotte bevat dit 'Filosofie'-nummer twee bijdragen over Ernst Cassirer (1874-1945), een auteur die in het Nederlands taalgebied niet de bekendheid heeft verworven die hij eigenlijk verdient. Samensteller van het nummer, Hans Haaksma, presenteert de Duitse filosoof en situeert diens visie op vorm en techniek binnen zijn filosofie van de symbolische vormen. Detlev Päetzold, universitair hoofddocent in de moderne filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen, gaat op dit thema verder in en verbindt het uiteindelijk ook aan het politieke, verwijzend naar Cassirers laatste (maar postuum verschenen) boek, *The Myth of the State* (1946).

Zo'n nummer kan niet volledig zijn, maar elke belangstellende zal hier bijzonder rijk denkmateriaal aantreffen. Interessant is bovendien het feit dat Haaksma aandacht vraagt aan figuren die - ten onrechte - dreigen vergeten te worden.

Jacques DE VISSCHER